

Σχόλιον

Suomen Bysantin Tutkimuksen Seura ry:n Jäsenlehti
Medlemsblad för Sällskapet för Bysantinsk Forskning rf.

1/2009

Σχόλιον ιβ, ζφικς

9. Vuosikerta/Årgång

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

Perustettu v. 2001/Grundad år 2001

Sisällys

Bysantin tutkimuksen uutisia	2
<i>Björn Forsén</i>	
<i>BTS:n puheenjohtaja</i>	
BYZANTIUM 330–1453: Poimintoja elämysmatkalta Royal Academysta	4
<i>Julia Burman</i>	
Nikean toisen kirkolliskokouksen (787) vastaanotosta Kaarle Suuren hovissa	6
<i>Jesse Keskiäho</i>	
Leena Pietilä-Castrén and Vesa Vahtikari (eds.), <i>GRAPTA POIKILA II.</i>	12
<i>Agneta Ahlqvist</i>	
Inscriptiones Graecae	15
<i>Paavo Castrén</i>	
PETRA - THE MOUNTAIN OF AARON. Volume I.	17
<i>Jaakko Frösén - Zbigniew T. Fiema</i>	
Kutsu: Bysantin tutkimuksen seuran vuosikokous 4.5.2009	20

Toimitus/Redaktion:

Mari Rahkala ja Juho Wilskman

mari.rahkala@helsinki.fi

wilskman@mappi.helsinki.fi

Bysantin tutkimuksen uutisia

Suomessa harjoitetun Bysantin tutkimuksen taso on korkea ja monipuolinen. Tämä käy selvästi ilmi niistä kolmesta uudesta kirjasta, jotka joko arvostellaan tai esitellään tämänkertaisessa *Skholionissa*. Kirjat edustavat kolmea eri tieteenalaa. Gunnar af Hällströmin tutkimusprojekti Dionysios Areopagitasta edustaa uskontotiedettä, Erkki Sirosen monografia taas filologiaa/epigrafiikkaa sekä Zbigniew Fieman ja Jaakko Frösénin teos arkeologiaa.

Kaikki nämä kolme teosta ovat kansainvälisiä ja tieteellisesti korkealaatuisia julkaisuja. Erikoisen maininnan ansaitsee tässä yhteydessä Sirosen sekä Fieman ja Frösénin teokset. Sirosen työ on ensimmäinen suomalaisen julkaisema piirtokirjoitus-*corpus* Berliinin ja Brandenburgin Tiedeakatemia vastuulla julkaisemassa kunnianarvoisessa sarjassa *Inscriptiones Graecae*. Fiemanin ja Frösénin kirja taas on kautta aikoja merkittävin Suomessa julkaistu Bysantin aikaisen arkeologisen kohteen kuvaus.

Näiden kolmen kirjojen lisäksi julkaistiin Suomessa kuluneena vuonna toinenkin tärkeä teos, jota toistaiseksi ei ole arvosteltu tai esitelty *Skholionissa*. Tällä tarkoitan Jouko Lindstedtin, Ljudmila Spasovin ja Juhani Nuorluoton toimittamaa *Konikovo* evankeliumin julkaisua. Kyseessä on ainutlaatuinen kaksikielinen käsikirjoitus, jonka Mika Hakkarainen löysi neljä vuotta sitten Aleksandrian kreikkalais-ortodoksisen patriarkaatin kirjastosta. Siitä saamme kuulla enemmän Bysantin tutkimuksen seuran vuosikokouksessa 4. toukokuuta, jolloin Jouko Lindstedt esitelmöi aiheesta *Konikovo evankeliumi (Bibl. Patr. Alex. 268) – käsikirjoitus monikielisestä Makedoniasta*.

Suomalaisen Bysantin tutkimuksen nykyisen menestyksen takana piileskelee kaksi tärkeätä tekijää, joista myös kaikki mainitut kirjat johtavat juuriaan, nimittäin vuonna 1985 perustettu Suomen Ateenan-instituutti sekä vuodesta 2000 toimiva Jaakko Frösénin johtama Suomen Akatemian kreikankielisiä asiakirjoja ja arkistoja tutkiva huippuyksikkö. Ilman pitkäaikaista rahoitusta ja toimivia tutkimustiloja on tietenkin vaikeata suorittaa korkeatasoista tutkimusta. Kuitenkin tarvitaan myös kannatusta ja

hyvää yhteishenkeä, ja siinä Bysantin tutkimuksen seura vuosien mittaan on ollut tärkeässä roolissa.

Tammikuussa Bysantin tutkimuksen seura järjesti yhdessä Glossa ry:n kanssa suositun kotimaisen seminaarin teemasta *Bysantti ja länsi – kohtaamisia ja konflikteja*. Puhujien joukossa oli mm. kaksi nuorta jatko-opiskelijaa Helsingin yliopistosta, jotka todistivat, että alaltamme löytyy lupaavaa jälkikasvuakin. Tämänkertaisessa *Skholionissa* voitte lyhennetyssä muodossa vielä kerran tutustua Jesse Keskihon esitelmään Nikaian toisen kirkolliskokouksen vastaanotosta karolingisessa maailmassa.

Kaikkien muiden herkkupalojen lisäksi voimme lopuksi vielä tarjota teille Julia Burmanin kirjoittaman selostuksen Royal Academy of Arts:in ja kreikkalaisen Benaki-museon Lontoossa yhdessä järjestämästä suuresta Bysantti-näyttelystä, joka valitettavasti jo on päättynyt. Erittäin mielenkiintoinen näyttelykatalogi on kuitenkin vielä saatavilla.

Helsinkiin ei ole valitettavasti lähiaikoina tulossa vastaavanlaista näyttelyä. Mutta olihan meillä jonkin aikaa sitten oma upea Athos-näyttely, jonka muistolla moni varmaan vielä elää. Uutta näyttelyä odotellessa kannattaa tutustua Bysantin tutkimuksen seuran ohjelmaan. Tervetuloa siis kaikki seuran vuosikokoukseen 4. toukokuuta ja sen jälkeen syyskuun lopussa järjestämään Bysantin päiväämme. Viimeksi mainitusta saatte enemmän tietoa seuraavassa *Skholionissa*.

Björn Forsén

BTS:n puheenjohtaja

BYZANTIUM 330-1453: Poimintoja elämymatkalta Royal Academysta

Yksinkertainen tai mahtipontinen nimi näyttelylle, joka pidettiin 25.10.2008–22.3.2009 Royal Academy of Arts'in näyttelyhalleissa Lontoossa ja jonka suojelijana ovat toimineet Walesin prinssi Charles sekä pääministerit Gordon Brown ja Kostas Karamanlis. Nämä olivat myös kirjoittaneet tervehdyksensä upeaan näyttelyluetteloon (R. Cormack & M. Vassilaki [eds.], *Byzantium 330–1453*, London 1453). Näyttelyn asettelu oli henkeäsalpaavan kaunista, opasteet huolellisesti ja selkeästi laadittuja, ja näyttelyn paksu sekä korea luettelo, jossa merkittävät Bysantin tutkijat ovat selostaneet kaikki esillä olleet esineet sekä lyhyesti esitelleet valitut teemat.

Sinänsä tämä Royal Academyn ja Benaki-museon yhteistyönä syntynyt näyttely oli perusrakenteeltaan perinteinen, sillä sen osat olivat kristillinen taide (alkuaika, Konstantinuksesta ikonoklasmiin), hovi, koti, kirkko, ikonit, mutta erityisesti viimeiset hallit, teemoiltaan Bysantti ja länsi sekä Bysantin jälkeen toivat esiin suurelle länsieurooppalaiselle yleisölle ehkä vähemmän tuttuja näkökulmia. Esineistöä oli Britannian ja Kreikan museoiden lisäksi myös kokoelmista eri puolilta maailmaa, mm., Alankomaista, Egyptistä, Georgiasta, Italiasta, Itävallasta, Ranskasta, Saksasta Serbiasta, Turkista, Ukrainasta, Venäjältä ja Yhdysvalloista!

Ensimmäisessä salissa päästiin jo mahtavaan tunnelmaan, sillä astuttiin sisään valtaisan kuparisen kattokruunun alle, sen halkaisija on 3,5 metriä ja korkeus yli 4,65 metriä. Seinillä kerrottiin lyhyesti Bysantin historiasta. Tämän jälkeen astui varsin nöyränä seuraaviin saleihin.

Belgradin museosta tuotu Konstantinus Suuren, ensimmäisen kristityn keisarin, päätä esittävä pronssinen veistos ja theebalainen lattiamosaiikki kuukausien personifikaatioista edustivat varhaista vaihetta, siirtymistä myöhäisantiikista Bysanttiin. Erityisen kiinnostavaa oli nähdä kopio Justianuksen kultakolikosta, jonka aiheena oli *adventus*. Alkuperäinen kolikkohan löytyi Kappadokiasta 1751, mutta se varastettiin *Bibliothèque Nationale*sta 1831 ja sulatettiin. Tämä British Museumin kolikko on ainoa

tunnettu kopio alkuperäisestä. Hyvä ja konkreettinen muistutus siitä, miten sattumanvaraista on lähteiden säilyminen.

Ikonoklasmista oli esimerkkinä kaunis ikonofilien psalterin käsikirjoitus historiallisesta museosta Moskovasta, nk. Khuldov Psalter. Konstantinopolissa pian 843 jälkeen tehdyssä käsikirjoituksessa on samalla sivulla kuva sotilaista, jotka pyyhkivät ristillä roikkuvan Kristuksen kasvoja etikkaisella sienellä, ja toinen kuva, jossa villin näköinen kuvienkieltäjä pyyhki sienellä Kristuksen kasvojen kuvaa pois ikonista. Dijonin museosta Ranskasta tuotu hopeinen risti oli ilmeisesti Etelä-Italiasta noin 1100-luvun lopulta. Se säilytti sisällään pientä palaa oikeasta Kristuksen ristikistä. Tämä tärkeä pyhäinjäännös arvokkaine koteloineen kertoo ortodoksisesta uskosta. Tietenkin näyttelyyn oli tuotu myös upeita ikoneja, mm. vuoden 1204 ristiretken jälkeen Konstantinopolista Venetsian San Marcon basilikaan päätynyt arkkienkeli Michaelin ikoni, jossa Mikael kuvataan paratiisia vartioimassa, sekä Konstantinopolissa 1300-luvulla valmistettu mikromosaiikkinen pyhän Theododoksen ikoni Pietarin Eremitaasista. Ohridin St. Bogorodica Perivleptakirkon ikonigalleriasta Makedoniasta sen sijaan oli tuotu 1300-luvulla Konstantinopolissa herkästi molemmilta puolilta maalattu ikoni. Sen etupuolella on Neitsyt Maria Psykosostria (sielujen pelastaja) ja takana Marian ilmestys, jota pidetään ihmeitä tekevänä ikonina.

Arkiesineistö oli lähinnä keramiikkaa, metallitöitä sekä koruja. Hovista oli mm. 900-luvulta norsunluinen nk. Veroli kirstu, joka oli koristeltu klassisilla pakanallisilla ja eroottisilla kuva-aiheilla, tilaaja on ilmeisimmin ollut sofistikoitunut, oppinut hovin jäsen. Bysantin jälkeistä aikaa kuvasi Moskovassa 1498 kudottu kangas, jossa Neitsyt Maria Tiennäyttäjän Tiistai-ihme on kuvattu Moskovaan, jossa Prinssi Iivana III, poikansa Dimitrin ja pojanpoikansa Vasilin kanssa katsovat kun ikonia kannetaan kevyesti. Ortodoksinen usko yhdistää edelleen entisen Bysantin vallan ja vaikutuksen alaisina olleita kansoja ja kulttuureja.

Julia Burman

Nikean toisen kirkolliskokouksen (787) vastaanotosta Kaarle Suuren hovissa

Tässä artikkelissa luon yleisluontoisen katsauksen kuvariidan ja erityisesti sitä käsitelleen Nikean II kirkolliskokouksen (787) läntiseen ulottuvuuteen. Taustoitan lyhyesti kuvariitaa ja sitä edeltäneitä kristittyjen asenteita kuviin, minkä jälkeen siirryn tarkastelemaan Nikean II kirkolliskokouksen päätöslauselmien vastaanottoa Kaarle Suuren (k. 814) hovissa. Tapaus tarjoaa esimerkin paitsi kuvakysymyksen käsittelystä läntisessä kristikunnassa, myös muotoutuvasta karolingisesta oppineisuudesta ja itseymmärryksestä.

Jyrkimmät kuvien vastaiset kristilliset kannanotot kuultiin pakanallisia kulttikuvia vastaan suunnattujen argumenttien kontekstissa. Siinä missä pyhää historiaa kuvittavalla taiteella on ollut paikkansa kristillisissä kulttirakennuksissa viimeistään 300-luvulta alkaen, palautti pyhiinvaelluksen ja pyhimysten kultin nousu tuon vuosisadan lopulta alkaen kuvien kulttimerkityksen keskusteluun. Pyhiinvaeltajat kertoivat ihmeitä tekevästä kuvista, joita niissä selvästi piilevän jumalallisen voiman tähden kunnioitettiin. Vastustajien mielestä reliikkien, hautojen ja pyhiä esittävien kuvien kunnioittaminen ei ollut muuta kuin pakanallista epäjumalanpalvelusta, josta juuri oli vapauduttu.

Eräiden sekä itäisten että läntisten teologioiden kirjoituksista on löydettävissä kuvia koskien varautuneita tai negatiivisia näkemyksiä, jotka merkittävin tosin oli esitetty muissa kuin kristillisiä kulttikuvia koskevissa keskusteluissa. Idässä monet teologit Origenesta (k. 253/4) seuraten korostivat jumalallisen ja maanpäällisen perustavanlaatuisen eroa, ja luodun ja materiaalisen kyvyttömyyttä edustaa ikuista ja jumalallista. Augustinus (354-430) lännessä näin ikään johti uusplatonismista jaon näkyvän ja näkymättömän, materiaalisen ja hengellisen väliin. Augustinus ei kieltänyt kuvien tai kuvallisen mielikuvituksen arvoa, mutta korosti, että niitä oli aina tulkittava Jumalasta informoituvalla järjellä. Edelleen, koska merkin ja merkityksen yhteys ei koskaan ole välttämätön vaan mielivaltaisen, ulkoa annettu, ei kuva ilman sen ulkopuolista informaatiota kommunikoi luotettavasti. Käytännön sovelluksena tästä kannasta

Gregorius Suuri (k. 604) nuhteli Marseillen piispaa, joka oli tuhonnut kuvat kirkostaan – kuvilla oli Gregoriuksen mukaan rooli kirkollisen opetuksen tukena.

Järjestelmällistä kuvia puoltavaa teologiaa ei kehitelty ennen Johannes Damaskenosta, joka 700-luvun alussa rakensi Pseudo-Dionysos Areiopagitan uusplatonismille. Kuvien kunnioituksen perustelut rakentuivat käytäntöjen päälle. Pyhän kuva rinnastui tämän ruumiiseen, ja samalla tavoin kuin pyhimyksen reliikeissään, katsottiin hänen olevan myös kuvassaan läsnä. Käytännössä esimerkiksi ihmekertomukset pyhistä, jotka ilmestyessään näyttävät aivan kuvilta, ja jotka tästä syystä tunnustetaan, osoittavat, että kuvan ajateltiin luotettavasti ja välttämättä edustavan kuvattua - kuvan ja unikuvan identtisyys varmisti kauniissa kehässä sekä unen luotettavuuden että kuvan luotettavuuden.

Varsinainen kuvariita alkoi, kun muslimihyökkäysten ahdistamassa itäisessä keisarikunnassa kuvien kieltäjät 730-luvun taitteessa saivat tuekseen keisari Leo III:n. Käännöksi tuli kun valtakuntaa hallitsi poikansa Konstantinus VI:n holhoojana keisarinna Irene, joka valtaansa lujittaakseen ryhtyi toimiin kuvien kunnioituksen palauttamiseksi. Nikean II ekumeeninen kirkolliskokous (787) vahvisti kuvien kunnioituksen osana kristillistä kulttia. Kuitenkin jo vuonna 815 kuvien vastustus palasi normiksi: jälleen ulkoinen uhka, tällä kertaa bulgaarit, herätti keisari Leo V:n pohtimaan oikeanlaista kristillisen jumalanpalveluksen muotoa, ja tämä päätteli vitsausten johtuvan kuvien palvonnasta. Lopullisesti ikonoklasmi määriteltiin harhaopiksi ja kuvien kunnioituksesta säädettiin vuonna 842. Mutta tällä välin itäisellä tapahtumaketjulla oli kaikunsa lännessä.

Halki ensimmäisen ikonoklasmin kauden Rooman piispat olivat koristaneet kirkkoja ja jatkaneet kuvien kunnioitusta. Niinpä kun Irene ja patriarkka Tarasios alkoivat organisoida kirkolliskokousta, joka palauttaisi kuvien kunnioituksen, he kääntyivät Rooman piispa Hadrianuksen (772–795) puoleen, joka antoikin tukensa hankkeelle. Rooman piispa oli pitkään katsonut itäiseen keisariin maallisena valtionpäänään. Maallista valtaa Rooma tarvitsi erityisesti puolustaakseen italialaisia omistuksiaan langobardeilta, jotka olivat perustaneet kuningaskuntansa Pohjois-Italiaan 500-luvun lopussa. Itä-Rooman ongelmat tahollaan kuitenkin johtivat siihen, ettei sen huomiota Italiassa tahtonut riittää strategisesti tärkeää Sisiliää pohjoisemmaksi. Niinpä kun

langobardit valloittivat Itä-Roomalle kuuluneen Ravennan vuonna 751, ryhtyi Rooman piispa etsimään uutta liittolaista. Tämä löytyi Francian pystyvistä valtakunnanhoitajista Pippinistä, jonka Zacharias I antoi kruunata frankkien kuninkaaksi vastineeksi avusta langobardeja vastaan. Suhde Rooman ja frankkien välillä syventyi entisestään Pippinin pojan Kaarle Suuren myötä.

Kun Nikean kokous odotetusti kumosi ikonoklasmin, käännettiin sen kreikankieliset päätöslauselmat latinaksi. Päättyessään Kaarle Suuren hoviin aiheutti käänös närkästystä. Ensinnäkin sen latina oli karkeaa ja paikoin käsittämätöntä. Selkein käänöksestä noussut ongelma - joka usein virheellisesti esitetään ainoana frankkeja aktoissa loukanneena seikkana - oli, ettei kääntäjä ollut huomionnut merkityseroa sanojen *latreia* (palvonta) ja *proskynesis* (kunnioitus) välillä; kummatkin oli käännetty sanalla *adoratio*. Näin aktat näyttivät sanovan, että Nikean isät olivat velvoittaneet kaikki palvomaan pyhiä kuvia. Kääntäjää ei tosin sovi liiaksi syyttää käsitteellisen eron huomiotta jättämisestä, siksi uusi se oli.

Frankeilla oli muitakin ongelmia aktoihin suhtautumisessa. Merkittävin osin nämä liittyvät heidän käsitykseensä paikastaan maailmassa. Nikean kirkolliskokous oli julistautunut ekumeeniseksi, valtakunnalliseksi. Frankeilta ei kuitenkaan kukaan ollut kysynyt mitään, ja he sentään olivat läntisen Euroopan merkittävin poliittinen vallanpitäjä. Lisäksi ainakin joillakin hovin teologeilla oli aatteellisia syitä vastustaa uskonnollisia kuvia. Kaikki tämä on luettavissa vastakirjoituksesta jonka Kaarle 790-luvun alussa teetäti teologeillaan (*Opus Caroli regis contra synodum*). Sen keskeiseksi laatijaksi on tunnustettu valloitetusta Espanjasta paennut Theodulf (k. 821), myöhempi Orléansin piispa.

Rooman piispa Hadrianus laati Kaaralle vastineen heti saatuaan tietää vastakirjoituksen valmistelusta, mutta tuo vastine saavutti frankit vasta kun näiden kiistakirjoitus oli valmis ja Kaarlen valmistelut kysymystä käsitteleväksi kirkolliskokoukseksi jo hyvässä vauhdissa. Tuossa Francofortin kirkolliskokouksessa 794 kuitenkin päädyttiin kompromissiin ilman, että frankit tai Rooman piispan edustajat joutuivat varsinaisesti ottamaan kantaa Nikean päätöksiin. Vain mainittu aktojen *käännöksen* loukkaavin kohta, piispa Konstantinuksen kirous niille, jotka eivät -

käännöksen sanoin - *palvo* kuvia kuin Pyhää Kolminaisuutta, tuomittiin yhteisellä julkilausumalla. Kaarlen kiistakirjoitus hyllytettiin, ja jäi hoviin laatijoiden työkopiona, jota säilytetään nyt Vatikaanin kirjastossa. Tekstistä säilyy vain toinen kokonainen kopio, jonka Reimsin piispa Hincmar 800-luvun puolivälissä teetätti hovin kappaleesta, ja joka on Bibliothèque du Arsenalissa Pariisissa. Kirjoituksella ei ollut mainittavaa jälkivaikutusta ennen vuotta 1549, jolloin Jean du Tillet painoi Arsenalin käsikirjoituksen. Tällöin tekstin löysi Jean Calvin, joka ilokseen huomasi jo Kaarle Suuren vierastaneen uskonnollisia kuvia. Tämän johdosta katolisella puolella kirja sijoitettiin indexiin, josta se poistettiin vasta vuonna 1900.

Kiistakirjoitus muotoilee monia karolingisen itseymmärryksen kannalta kuvakysymystä kauaskantoisempia näkemyksiä. Siinä leikitellään Rooman ja Israelin kaksoismerkityksillä: teologisissa puutteissaan Itä-Rooma vertautuu hengellisesti sokeisiin juutalaisiin, kuvainpalvonnan osoittaessa itäroomalaiset vanhan, pakanallisen Rooman perillisiksi. Frankit taas edustavat uutta, hengellistä Israelia ja uutta kristillistä Roomaa. Erityisesti alleviivataan, että frankit toisin kuin kreikkalaiset olivat yli kaiken uskollisia Rooman piispalle, mikä esitetään alkuperäisenä oikeana ja raamatullisena traditiona. Kun aktat viittaavat lähinnä itäisiin teologeihin, joita Theodulf ei tunne, syyttää hän konsiilin isä vääriin auktoriteetteihin viittaamisesta. Tämä menettely ei tosin yksiselitteisesti tyhjene latinalaiseen sovinismiin. Karolingit nimittäin olivat omaksuneet oppaakseen katolisiin teksteihin Rooman piispa Gelasiuksen nimissä kulkevan luettelon (*Dectetum Gelasianum*), jossa kristillisiä tekstejä jaettiin kanonisiin, varoen luettaviin ja apokryfisiin. Kreikankielisistä teksteistä luettelo sisältää vain sellaisia jotka sen syntyänsä, 500-luvun alussa oli saatavissa latinaksi.

Kuvien asema on kirjoituksessa luonnollisesti pääosassa. Theodulf mm. kertoo kahdesta identtisestä naisen kuvasta, joista toinen oli varustettu kyltillä "Venus", toinen kyltillä "Neitsyt Maria". Paitsi, että näin osoitetaan, ettei kuvassa itsessään ole mitään, mikä liittäisi sen tiettyyn kuvattavaan, ilmenee myös, että tekstikin tarvitsee sen ulkopuolista tietoa, jotta sen totuudellisuus voidaan määrittää. Siinä missä teksti määrittää kuvaa, pyhittää tekstin Theodulf in mukaan kirkollinen auktoriteetti. Theodulf ei absoluuttisesti kieltänyt jumalallisen läsnäoloa materiaalisessa, mutta piti näiden eroa

sääntönä, johtaen Raamatusta vain rajatun joukon Jumalan tähän tarkoitukseen varaamia poikkeuksellisia esineitä, kuten liitonarkin tai öylätin ja viinin ehtoollisessa. Kristuksen ihmiseksi tulon ja sovitustyön jälkeen kuvat ja esineet ovat kuitenkin voittopuolisesti tarpeettomia. Theodulf nojaa Augustinukselta omaksuttuun epistemologiaan jossa kuvat ovat aina alisteiset suoraan Jumalasta informoituvalla järjelle ja korostaa, että kristitty voi ilman materiaalisia välikappaleita saada suoran yhteyden Jumalaan mielessään.

Kiistakirjoituksen kuvia koskevat näkemykset jäivät pian vähemmistömielipiteeksi. Kuvia olivat karolingisetkin kirkot täynnään, niitä maalattiin käsikirjoituksiin, eikä pyhimystä luotettavasti edustava ja jopa ihmeitä tekevä kuva ollut länessäkään aivan tuntematon käsite. Toisen polven karolingiteologit, jotka työskentelivät Kaarlen pojan Ludwig Hurskaan (k. 840) hovissa, suhtautuivat kuviin enimmäkseen Theodulfia positiivisemmin, vaikka painotuseroja oli. Taustalla vaikutti erityisesti 815 idässä alkanut uusi ikonoklasmi, jonka Rooman piispa jyrkästi tuomitsi, ja nostipa ikonoklasmi päätään länessäkin. Theodulfın kiistakirjoitus kertoo kuitenkin paljon karolingisesta oppineisuudesta ja karolingisen renessanssin projektista. Kirkkoisien, erityisesti Augustinuksen, tunnollinen vastaanotto, ja erityisesti pyrkimys soveltaa heidän ajatuksiaan ajan uskonnolliseen todellisuuteen, joka ei vastannut maailmaa, jossa he kirjoittivat, luonnehtii koko nk. karolingista renessanssia. Theodulfın Kaarle Suuren nimissä laatima teksti tuo esiin frankkilaisen identiteetin rakennusaineet: kirjallisen oppineisuuden korostamisen, autoritatiivisten tekstien tarkan määrittelyn ja uuden läntisen poliittisen vallan teorian.

Jesse Keskiäho

Kirjallisuutta

Peter Brown, "A Dark Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy", *English Historical Review* 88 (1973), 1-34.

Celia Chazelle, "Matter, Spirit and Image in the *Libri Carolini*", *Recherches Augustiniennes* 21 (1986), 163-84.

Das frankfurter Konzil von 794. Kristallisationspunkt karolingischer Kultur I-II, hrsg. von Rainer Berndt, (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte 80), Mainz 1997.

Ann Freeman, "Carolingian Orthodoxy and the Fate of the *Libri Carolini*", *Viator* 16 (1985), 65- 108.

Jesse Keskiäho, "Varhaiskeskiaikainen hagiografia aatehistoriallisena lähteenä. Esimerkkinä asenteet uniin", *Mirator* 8 (2007), 21-35 (s. 31-34 pyhimysten ilmestyksistä kuvakeskustelussa).

Nicée II, 787-1987. Douze siècles d'images religieuses, F. Boespflug – N.Lossky Paris 1987.

Thomas F. X. Noble, "Tradition and Learning in Search of Ideology: The *Libri Carolini*", Richard E. Sullivan ed., *"The Gentle Voices of Teachers". Aspects of Learning in the Carolingian Age*, Columbus, OH 1995, 228-60.

Åslaug Ommundsen, "The Liberal Arts and the Polemic Strategy of the *Opus Caroli Regis Contra Synodum (Libri Carolini)*", *Symbolae Osloenses* 77 (2002), 175-200.

Gerhard Wolf, "*Alexifarmaka*. Aspetti del culto e della teoria delle immagini a Roma tra Bisanzio e Terra Santa nell'alto medioevo", *Roma fra oriente e occidente* (Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo 49), Spoleto 2002, 755-790.

Leena Pietilä-Castrén and Vesa Vahtikari (eds.), *GRAPTA POIKILA II. Saints and Heroes* (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens XIV), Helsinki 2008, 133 pp.

Detta är den andra volymen i serien GRAPTA POIKILA, utgiven av Finlands Atheninstitut. Den nu aktuella volymen koncentrerar sig på hjältar och helgon, mera exakt på monumentala *heroa* och på *Dionysius Aeropagiten*, här anspråkslöst titulerad blott ”helgon”. Publikationen ger smakprov på två av Atheninstitutets direktors forskningsprojekt, Leena Pietilä-Castréns ”*Late Classical and Hellenic Heroa*” (2000-2004) och Gunnar af Hällströms ”*Dionysius Aeropagite in History and Legend*” (1993-1995). Skriften är tillägnad professor emeritus Fredrik Cleve, som dog medan boken trycktes.

De flesta av författarna är bundna till finländska universitet, Helsingfors universitet och Åbo Akademi, men vi har också Torstein Theodor Tollefsen från Oslo universitet och greken Ioannis Tsinas.

Boken består av sju inlägg av något varierande art och kvalitet, skrivna av såväl institutets direktorer som av deras studenter. De två första artiklarna behandlar *heroa* och de övriga *Dionysius Aeropagiten* och hans skrifter. Det är framför allt biblioteksstudier men också fältarbete ligger till grund för de forskningar som presenteras i denna volym.

Mari Mikkola, medlem i Leena Pietilä-Castréns forskningsgrupp, har utfört en grundlig undersökning, fantastiskt detaljrik och *in extenso* publicerad. Mari Mikkola behandlar ett enormt och otroligt detaljrikt och i högsta grad intressant forskningsmaterial; *Heroa as Described in the Ancient Written Sources*. Hon undersöker samtliga *heroa* som förekommer i skriven text, och granskar dem ur alla synvinklar och alla aspekter, inklusive alla de mytologiska och historiska personer som *heroa* tillägnats, liksom också deras ofta mångschatterade livslopp. Vi kan konstatera att en detaljrik historia resulterar i en detaljrik forskning. Men det är svårt att överblicka ett så

omfångsrikt och otroligt heterogent forskningsmaterial, och i detta fall har forskningens konklusioner blivit lidande, de hänger inte riktigt ihop med den utförliga forskningen.

Leena Pietilä-Castrén presenterar en klar och väldisponerad forskning på ett enkelt och tydligt sätt. Pietilä-Castrén granskar *heroa* ur en arkeologisk aspekt och kommer till en övertygande slutsats: ett minnesmärkes monumentala form gör det inte automatiskt till en *heroon*. Artikeln, *A Methodological Note on "Rectangular heroa"* är ett gott inlägg i den pågående forskningsdebatten.

I dessa två forskningar är det dock en detalj som förblir oklar. Det synes bägge skribenterna självklart att en *heroon* är en gravsättning. För recensenten är detta inte en självklarhet, dels pga. att det redan till antika hjältars åminnelse uppfördes flere *heroa* - på olika ort, och dels pga. det i något senare tider och något längre västerut upprättades ett flertal monumentala minnesmärken över personer, vars gravar bevisligen finns på annan ort. Att upprätta ett monumentalt minnesmärke över en avliden person betyder knappast automatisk att hans kvarlevor har placerats inne i monumentet.

Jeanette Lindblom, medlem i Gunnar af Hällströms forskningsgrupp, har skrivit en utmärkt och mycket underhållande framställning om *The Intellectual and Geographical Background of the Corpus Dionysiacum*, om de intellektuella kretsar som frammanat dess uppkomst, samt dessas geografiska proveniens. Författaren har klart och tydligt visat att det finns alternativa vägar längs vilka vi kan närma oss texten i *Corpus Dionysiacum* men slutledningarna kunde ha varit något modigare dragna, undersökningen skulle ha tillåtit detta.

Torstein Theodor Tollefsen har skrivit om skapelsedoktrinen, såsom Dionysius Aeropagiten framställer den. Tollefsen deltar i forskningsdebatten, speciellt i debatten om "ortodox lära kontra nyplatonism", genom ett postulat; om detta dionysiska *corpus* skrevs ner under det femte seklets sista dekader så då hade dess författare ingen ortodox skapelsedoktrin.

Fredrik Cleve, *in memoriam*, har tagit upp ett ämne som flyttar läsaren från antiken till 1500-talet. Artikeln utreder Martin Luther och hans beroende av Dionysius

Aeropagitens skrifter och ger med detta forskningen en handräckning för förståelsen av Dionysius Aeropagitens inflytande i senare tiders doktrinellt tänkande.

Den sista artikeln, skriven av prof. Gunnar af Hällström, projektledare, utreder under rubriken *Christ in Corpus Dionysiacum* var, på vilket sätt och under vilka pseudonymer som Kristus figurerar i denna skrift. Forskningen är klart och systematiskt upplagd och metodologiskt reflekterar författaren också över förhållandet mellan de resultat som kan nås med statistiska respektive doktrinella metoder. Slutresultatet är också klart och entydigt; *But if read in the light of the abundant liturgical material in the CD about Baptism, Eucharist and the Chrism, it will be evident that according to Dionysius there can be no mysticism without the liturgy, the clerics, and the sacraments. And these, in turn, are all related to the incarnated Christi according to the CD, a fact which does not change through the Neo-Platonic language used or philosophical patterns of thought.*”

Den helhetsvision artiklarna om Dionysius Aeropagiten och *Corpus Dionysiacum* ger är att forskningsdebatten är livlig och att det upplevs som speciellt viktigt att utreda de olika källor som inspirerat texten. Här debatterar artikelförfattarna inte bara med den stora forskningsvärlden utan också sinsemellan.

En helhetsbedömning av GRAPTA POIKILA ger vid handen att artiklarna här publicerade är av god standard och att en del av dem är direkta inlägg i en pågående internationell forskningsdebatt. Författarnas internationella sammansättning vittnar också om att Finlands Athen-institut har en internationell bredd i sin verksamhet.

Men bokens titel är något modest. Forskningsresultaten som presenteras är av en standard som klart står över det som förväntas av titeln; ”mångfärgade anteckningar”. Det vore också trevligt veta om det finns projektpublikationer för respektive projekt vid Atheninstitutet. En helhetsuppfattning om projekten i fråga ger boken inte. De artiklar som här presenteras ger ett lösryckt intryck av två separata helheter – som förblir dolda för läsaren.

Agneta Ahlqvist, docent och t.f. universitetslektor

Helsingfors universitet, historiska institutionen

*Inscriptiones Graecae,
 Consilio et auctoritate
 Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editae,
 Voluminis II et III Editio altera, Pars V,
 Inscriptiones Atticae aetatis quae est inter Herulorum incursionem
 et imp. Mauricii tempora.
 Edidit Ericus Sironen.
 Berolini & Novi Eboraci (Berlin & New York) MMVIII.*

On kansainvälinen tapa, että henkilöt, jotka mainitaan jonkin tieteellisen teoksen esipuheessa, eivät kirjoita siitä arvostelua. Sen tähden en kirjoitakaan arvostelua vaan kerron, mistä oheisessa salaperäisessä teoksen otsikossa on kysymys.

Inscriptiones Graecae (IG) on Berliinin ja Brandenburgin Tiedeakatemian vastuulla oleva piirtokirjoitusjulkaisusarja eli corpus, jossa on tarkoitus julkaista kaikki Manner-Kreikan ja Aigeianmeren saarten kreikankieliset piirtokirjoitukset, jotka on kirjoitettu vuoden 403 eKr. jälkeen. Teossarjassa on tähän mennessä ilmestynyt 51 volyymiä, joista 22 sisältää Attikan, viisi Peloponnesoksen, seitsemän Keski-Kreikan, kaksi Pohjois-Kreikan, 14 Aigeianmeren saarten ja 1 Italian kreikankielisiä piirtokirjoituksia.

Teossarjan toimituksellinen osuus kirjoitetaan tradition mukaan latinaksi, mikä saattaa herättää maallikoissa hämmästyksiä ja saattaa joskus aiheuttaa väärinkäsityksiäkin. Sanomattakin on selvää, että tämän teossarjan eri osien toimittaminen uskotaan parhaiden mahdollisten asiantuntijoiden vastuulle. Helsingin yliopiston kreikan kielen yliopistonlehtori, dosentti Erkki Sironen on saanut tehtäväkseen julkaista ne Attikan maakunnan piirtokirjoitukset, jotka ovat ajoitettavissa vuonna 267 jKr. tapahtuneen goottisukuisten herulien Ateenaan suorittaman hyökkäyksen ja keisari Mauriciuksen (582-602) väliseen aikaan.

Kun Suomen Ateenan-instituutti perustettiin vuonna 1984, otettiin sen ensimmäiseksi tutkimusalueeksi heruli-hyökkäyksen ja Ateenan Akatemian sulkemisen

(529) välinen aika Ateenassa. Työtä suorittamaan valittiin monitieteinen työryhmä, johon minun lisäksi kuului teologi, arkeologi/taidehistorioitsija, historioitsija ja kaksi kreikan kielen asiantuntijaa. Erkki Sironen, joka oli aikaisemmin harrastanut hellenistisen ajan runoutta, sai tehtäväkseen ryhtyä kokoamaan ja tutkimaan tuon aikakauden piirtokirjoituksia.

Yhteisjulkaisumme *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens (A.D. 267-529)*, ilmestyi Ateenan-instituutin julkaisusarjan ensimmäisenä niteenä vuonna 1994 ja sai kiitettävästi kansainvälistä huomiota. Tämän jälkeen on arkeologimme Arja Karivieri tehnyt laajan väitöskirjan Ateenan myöhäisantiikkisista savilampuista (*The Athenian Lamp Industry in Late Antiquity*, 1996) ja Erkki Sironen tutkimistaan Ateenan ja Attikan myöhäisantiikkisista piirtokirjoituksista (*The Late Roman and Early Byzantine Inscriptions of Athens and Attica*, 1997). Molemmat herättivät runsaasti huomiota, ja jo väitöskirjan valmistuessa oli käynyt selväksi, että Erkki Sironen saisi tehtäväkseen Attikan myöhäisantiikkisten piirtokirjoitusten julkaisemisen IG:ssa.

Olen seurannut Erkki Sironen työtä alusta lähtien ja vanhana epigraafikkona (piirtokirjoitustutkijana) saatoin pian havaita, että hän oli mies paikallaan. Piirtokirjoitukset sijaitsevat usein vaikeakulkuisessa maastossa, uudelleen käytettyinä hankalissa paikoissa tai pölyttyneinä sekaisissa museoissa, ja niiden etsiminen, kopioiminen ja valokuvaaminen vaatii uskomatonta sinnikkyyttä ja suorastaan pedanttista tarkkuutta, koska useinkaan ei ole mahdollista mennä tarkistamaan uudelleen jo käsiteltyä kohdetta. Kuluneiden vuosien aikana Erkki Sironen on viettänyt pitkiä aikoja Ateenassa, Princetonissa ja Berliinissä tutustuen sekä alkuperäisiin piirtokirjoituksiin että kadonneista piirtokirjoituksista aikaisemmin tehtyihin kopioihin kooten, mitaten, kopioiden ja valokuvaten niitä. Myös itse toimitustyö on vaatinut runsaasti vaivaa ja tarkkuutta. Työ on nyt tehty, ja siihen voidaan tutustua kaikissa humanistisissa tieteellisissä kirjastoissa. Tämä on jälleen yksi uusi virstanpylväs suomalaisen antiikin- ja Bysantin tutkimuksen kansainvälisen menestyksen tiellä.

Paavo Castrén

Zbigniew T. Fiema and Jaakko Frösén. PETRA - THE MOUNTAIN OF AARON. Volume I. The Church and the Chapel. 446 pp, numerous plans and b&w illustrations, 69 color illustrations. ISBN 978-951-653-364-6. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki. 2008. €125,-.

The Finnish Jabal Haroun Project - FJHP":n loppujulkaisun ensimmäinen osa on valmistunut. FJHP on projekti, joka on tehnyt monitieteellisistä tutkimusta Jabal Harounilla, Aaronin vuorella, lähellä Petran nabatealaista pääkaupunkia eteläisessä Jordaniassa. Vanhan juutalaisen, kristillisen ja islamilaisen perinteen mukaan vuorta pidetään Mooseksen veljen Aaronin hautapaikkana. Vuosien 1997 ja 2007 välillä FJHP -projekti keskittyi vuoren laella olevan laajan arkkitehtonisen kompleksin kaivauksiin ja alueen ympäristön arkeologiseen pintatutkimukseen. Kaivetulta alueelta on löytynyt jäänteitä nabatealaisesta kaudesta (ensimmäiseltä esikristilliseltä vuosisadalta) varhaiseen islamilaiseen aikaan asti (1000–1200 luvuille). Alunperin paikalla oli nabatealainen pyhäkkö. 400-luvun jälkipuoliskolla sinne rakennettiin kristillinen basilikakirkko, kappeli, useita luostarirakennelmia ja kortteli vierailijoiden majoitusta varten. Aaronin vuorella on selvästi näkyvissä eräs niistä uskonnollisista ilmiöistä, jotka liittyvät kristinuskon varhaiseen leviämiseen Lähi-idässä, nimittäin pakanallisten kulttipaikkojen muuttuminen raamatullisiksi pyhiksi paikoiksi. Bysanttilaisella ajalla luostarikeskuksen toiminta liittyi selvästi pyhiinvaellukseen. Kirkko oli runsaasti koristeltu marmorilla sekä seinä- ja lattiamosaikoilla. Varsinaisen kirkon käyttö päättyi 700-luvun loppuun mennessä, kappelin uskonnollinen käyttö puolestaan 800-luvulle tultaessa, mutta muita rakennuksia käytettiin tarkoitukseen luultavasti vielä ristiretkien aikana.

FJHP -projekti aloitettiin osana Suomen Akatemian rahoittamaa huippuyksikköä "Antiikin ja keskiajan kreikankieliset asiakirjat, arkistot ja kirjastot" (vuosina 2000–05), ja on nyt osa Akatemian huippuyksikköä "Antiikin kreikankieliset kirjoitetut lähteet" (2006-11), jonka johtaja on prof. Jaakko Frösén Helsingin yliopistosta. Tutkimusta ovat rahoittaneet myös Helsingin yliopisto, Emil Aaltosen säätiö sekä Rita Kuusakoski-Peltonen ja Jari Peltonen. Kaivaukset on toteutettu yhteistyössä Jordanian muinaismuistohallinnon kanssa. Monet FJHP -projektin tutkijat ovat saaneet tukea

tutkimuksilleen yksityisiltä säätiöiltä. Vaikka projektin päätavoite on ollut Aaronin vuoren pyhiinvaelluskeskuksen arkeologisten jäännösten tieteellinen tutkimus, FJHP-projekti on myös kouluttanut uusia tutkijoita suomalaiseen klassilliseen ja Lähi-idän arkeologiaan.

Tämä teos käsittelee kaivausalueen kahta merkittävintä ja vaikuttavinta rakennusta, kirkkoa ja kappelia. Kirja heijastaa hyvin FJHP-projektin monitieteellistä ja kansainvälistä luonnetta: 32 kirjoittajan joukossa – sekä tutkijoiden että opiskelijoiden – on arkeologeja, historioitsijoita, epigraafikkoja, konservaattoreita ja luonnontieteilijöitä Suomesta, Ruotsista, USA:sta, Ranskasta, Italiasta, Jordaniasta, Sveitsistä ja Iso-Britanniasta. Teoksen 16 lukua käsittelevät aihepiiriä laajasti, tutkimuskohteina ovat tiedot ja tarinat Aaronista ja hänen hautapaikastaan, alueen historia ja arkeologia, sen pääasialliset rakenteet, historialliset lähteet ja niiden tulkinta, stratigrafia, arkkitehtuuri ja taidehistoria. Teos sisältää myös analyysin alueella säilyneestä esineistöstä, keramiikasta, lasista, kattotiilistä, metallista, piirtokirjoituksista ja seinälaastista. Teknillisen Korkeakoulun kartografit esittelevät uusinta mittaus- ja mallinnusteknologiaa, jonka avulla kenttätyöskentely on dokumentoitu.

FJHP -projektin tutkimustuloksista käy ilmi Aaronin vuoren merkitys Petran ja Jordanian historialle. Tämä paikka, joka on tärkeä niin juutalaisuudelle, kristillisyydelle, islamille ja tietenkin myös nabatealaisten historialle ja uskonnolle, oli asuttu ilman merkittäviä keskeytyksiä miltei 1000 vuotta, ja se on jättänyt jälkeensä runsaasti arkeologista materiaalia ja kulttuurijäänteitä.

FJHP -projektin julkaisusarjan osat 2 ja 3 tulevat käsittelemään nabatealaista kulttikeskusta ja bysanttilaista luostaria sekä ympäröivän alueen arkeologisen pintatutkimuksen tuloksia. Julkaisut valmistuvat seuraavien 2–3 vuoden aikana.

Prof. Jaakko Frösén

FJHP-projektin johtaja

Klassillisen filologian laitos

PL 4, Kluuvikatu 7

00014 Helsingin yliopisto

jaakko.frosen@helsinki.fi

Dos. Zbigniew T. Fiema

FJHP-projektin johtava arkeologi

Suomen Akatemian tutkija

c/o Klassillisen filologian laitos

zbigniew.fiema@helsinki.fi

Kirjaa myy: Tiedekirja

Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki

Puh. 09 635 177

tiedekirja@tsv.fi

Tervetuloa!

Bysantin tutkimuksen seuran vuosikokous ma 4.5.2009 klo 16. Kokouksessa käsitellään yhdistyslain määräämät vuosikokousasiat.

Paikka: Tieteiden talo Sali 505.

Kokouksen jälkeen klo 17 vuosikokousesitelmä:

Professori Jouko Lindstedt:

"Konikovan evankeliumi (Bibl.Patr.Alex. 268) - käsikirjoitus monikielisestä Makedoniasta"

Tilaisuuden jälkeen viinitarjoilu

Bysantin tutkimuksen seura
Sällskapet för Bysantinsk Forskning

Tieteiden talo

Kirkkokatu 6

00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2009

Björn Forsén (puheenjohtaja)

Mika Hakkarainen

Jeanette Lindblom

Mari-Johanna Rahkala

Ilkka Syväne

Marjaana Vesterinen

Sanna Kittelä (sihteeri)

Anja Hakonen (rahastonhoitaja)

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 €(opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille

Nordea 157230-27391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen bts@pro.tsv.fi.